

11. Марковський М. Особові справи учених АН УРСР за 1921-1927 рр. // Науковий архів Інституту історії України НАНУ. – Оп. 3. – Од. зб. 172. – Ч.22. – 9 ар.
12. Марковський М. [Рец. на кн.: Навроцький Б. «Гайдамаки» Т. Шевченка. Джерела. Стиль. Композиція. – К.: ДВУ, 1928. – 399 с.] // Україна. – 1930. – № 1-2. – С. 195-199.
13. Марковський М. [Рец. на кн.: Шевченко Т. Повне зібрання творів / За заг. ред. С. Єфремова. – К.: Держ вид-во України, 1927. – Т. IV: Щоденні записки (Журнал). – 788 с.] // Україна. – 1928. – Кн. 4. – С. 140-142.
14. Марковський М. Російські і українські твори Шевченка в їх порівнянні (Дещо до психології творчості Шевченка) // Україна. – 1918. – Кн. 1-2. – С. 32-48.
15. Марковський М. Шевченко в Кирило-Мефодієвському братстві // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. – 1924. – Кн. 4. – С. 49-57.
16. Марковський М. Шевченко і Микола Маркевич (Дещо до історії поетичної творчості Т. Г. Шевченка) // Україна. – 1925. – Кн. 1-2. – С. 37-41.
17. Навроцький Б. «Гайдамаки» Т. Шевченка. Джерела. Стиль. Композиція. – К.: ДВУ, 1928. – 399 с.
18. Соколова Н. Медальні праці з російської та української історії студентів університету Св. Володимира (1834-1917 рр.) // dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/13237/21-Sokolova.pdf?sequence.
19. Стещенко І. Російсько-українські паралелі в творчості Т. Г. Шевченка // Український науковий збірник. – М.: Друкарня Т-ва Рябушинських, 1916. – Вип. II. – С. 63-87.
20. Павличко С. Моделі шевченкознавства в радянській і не радянській науці // Світи Тараса Шевченка: Зб. статей до 175-річчя з дня народження поета. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто; Л., 1991. – Т. 215. – С. 335-342.
21. Петров Н. И. Очерки истории украинской литературы XIX столетия. – К.: В типографии И. и А. Давиденко, 1884. – 474 с.
22. Филипович П. Шевченко й романтизм // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. – 1924. – Кн. 4. – С. 3-18.
23. Франко І. «Наймичка» Т. Шевченка. Виклад габілітаційний, виголошений у львівському університеті 18 лютого 1895 р. // ЗНТШ. – 1895. – Т. 6. – Кн. 2. – С. 1-20.
24. Юркова О. Діяльність науково-дослідної кафедри історії України М. С. Грушевського (1924-1930). – К.: Інститут історії України НАНУ, 1999. – 433 с.

Олеся Пономаренко

Цикл ілюстрацій О. Сластіона до поеми «Катерина» (1838 р.) Т. Шевченка

Опанас Георгійович Сластіон (1855-1933) відомий передусім як автор циклу ілюстрацій до поеми Т. Шевченка «Гайдамаки» (папір, туш, перо, акварель). Він був художником-живописцем і графіком, архітектором, етнографом, мистецтвознавцем, дослідником малярської спадщини Т. Шевченка, колекціонером, збирачем шевченкіани і педагогом. В. Яцюк у 1990-х роках підняв питання про ще один цикл Сластіонових ілюстрацій, що зберігаються у колекції музею Т. Шевченка в Києві – до Шевченкової поеми «Катерина». Авторка цієї статті описує сюжети ілюстрацій О. Сластіона до «Катерини», здійснює їх мистецький аналіз, зіставляє їх зі змістом відповідних розділів однойменної поеми Т. Шевченка.

Ключові слова: український художник, цикл ілюстрацій, поема «Катерина», графік, живописець, сюжет, етнографічні подробиці, колекція.

Ponomarenko Olesya. Cycle of illustrations to T. Shevchenko's poem «The Katherine» (1838 y.), created by O. Slastion.

The Ukrainian artist Opanas Georgijovych Slastion (1855-1933) at first as the author of illustration cycle for Shevchenko's poem «The Haydamaks» (paper, Indian ink, nib, watercolour). He was a painter and a drawer (master of drawing), an architect, an ethnographer, an art critic, a researcher of artistic heritage of Taras Shevchenko, a collector, who gathered different things, connected with Shevchenko, and a lecturer. V. Jatsyk in 1990-s raised a question about once another cycle Slastions illustrations, which preserved in the collection of the National museum of Taras Shevchenko in Kyiv – to the Shevchenko's poem «The Katherine». The author of this article describes plots of Slastion's illustrations «The Katherine», makes exercises it's art-criticism analyze according to analogous chapters (parts) of the Shevchenko's poem with the same name.

Key words: Ukrainian artist, cycle of illustration, poem «The Katherine», drawer, painter, plot, ethnographical details, collection.

Опанас Георгійович Сластіон народився 2/14 грудня 1855 р. у м. Бердянську, тепер Запорізької області, у родині іконописця Георгія Дмитровича із Золотоноші на Полтавщині та Марії Мартинівни, що знала силу-силенну народних пісень і казок [7]. У 1874-1882 рр. навчався у Петербурзькій Академії мистецтв (викладачі – П. Чистяков,

І.Крамської) і закінчив її зі званням класного художника III ступеня. Під час навчання О.Сластіона в Академії мистецтв там ще живою була пам'ять про Т.Шевченка. Опанасу Георгійовичу пощастило спілкуватися з викладачами, які особисто знали художника Тараса Шевченка. О.Сластіона цікавили меморіальні речі автора «Кобзаря», у його колекції було дві фотографії Т. Шевченка роботи М.Досса (обидві – 1860 р.), фотографії «Біля труни Т.Г.Шевченка в Каневі» (1861 р.), «Первісний вигляд могили Т.Шевченка» (1912 р.), книга Марка Вовчка «Народні оповідання» (1857 р.) із дарчим написом Т.Шевченкові. Зараз ці меморії зберігаються в Національному музеї Тараса Шевченка. Між 1880 і 1881 рр. Опанас Георгійович змалював акварельними фарбами канапу у смужки кольорів бордо та білого, зі спинкою, але без бильця, на якій спав і помер Т.Шевченко у спальні над своєю академічною майстернею. На прохання О.Сластіона натурник Тарас Малишев показав кімнату в Академії мистецтв, у якій мешкав поет після заслання. Вона була між академічною церквою св.Катерини та етюдним класом, до неї вели двері не тільки з коридору, а навіть з етюдного класу. «Старий натурник показав і місце старої триаршинної атамани, на котрій помер Т.Шевченко» [8].

Навчаючись в Академії мистецтв, О.Сластіон заприятелював із земляками – майбутніми українськими художниками П.Мартиновичем, С.Васильківським, К.Костанді, М.Самокишем.

Ще учнями Академії мистецтв друзі Опанас Сластіон із Порфирієм Мартиновичем щоліта їздили в Україну, подорожували містами і селами Полтавщини, вивчали побут і звичаї селян, міщан, козаків, робили замальовки, вчилися грати на кобзі, записували старовинні думи, народні пісні. О.Сластіон разом із фольклористом Ф.Колесою – одні з перших записали на фонограф українські народні думи.

Від М. Лисенка, який прибув у 1875 р. до Петербурга з метою «влаштувати кілька слов'янських етнографічних концертів», О. Сластіон отримав нелегальне видання двотомного празького «Кобзаря» [8, с.32] 1876р. і з П.Мартиновичем читав заборонені твори Т.Шевченка. М.Лисенко керував тоді чоловічим і жіночим хорами, а в чоловічому співали кобзар О. Вересай, художники П.Мартинович та О.Сластіон.

Опанас Георгійович багато мандрував Україною, змальовуючи краєвиди на Чернігівщині, Волині, Наддніпрянщині, Причорномор'ї,

сільські типажі у народному вбранні, притаманному для певної місцевості (також зафотографовував їх), пам'ятки української старовини, предмети селянського побуту, деталі архітектурних споруд. Поряд з В.Кричевським він став творцем українського архітектурного стилю у міському будівництві. Протягом 1875-1928рр., побувавши у багатьох містах і селах Чернігівщини, Полтавщини (зокрема в Миргороді, Решетилівці), Харківщини, Київщини, створив серію портретів українських кобзарів (повний комплект оригіналів складається з 23 портретів тушшю, пером, чорною аквареллю, білилом, олівцем і зберігається НБУ ім. В.Вернадського).

У 1880-х – 1890-х рр. О. Сластіон подорожував Центральною і Лівобережною Україною, разом з істориком Д. Яворницьким побував на Запоріжжі; працював над літографіями до альбому «Старовина українська і запорізька» (480 примірників втрачено у 1895р. в Петербурзі під час повені, єдиний уцілілий примірник зберігається в Харківському художньому музеї).

Із 1900 р. Опанас Георгійович мешкав у Миргороді і викладав у місцевій художньо-промисловій школі ім. М.Гоголя у 1900-1928 рр. (із 1921 р. – це Художньо-керамічний технікум). У 1920-х рр. заснував у Миргороді науковий і художньо-промисловий музей (нині краєзнавчий), першу селянську капелу бандуристів ім. Т.Шевченка та капелу бандуристів ім. І.Франка. Член Наукового товариства ім. Т.Шевченка у Львові (з 1893 р.), Полтавської вченої архівної комісії (з 1905 р.), Українського наукового товариства в Києві (з 1908 р.). З 1929р. художник працював над серією малюнків, присвячених шевченківським місцям на Миргородщині. Вона залишилася незавершеною: автор помер 24 вересня 1933 р. у Миргороді. На Полтавщині художника називали Панас Юрович. У періодиці він виступав іще як Сластьон, Сластьонов та під псевдонімами – С. Сластьонов, Опішнянський гончар, Гончар.

8 березня 1929 р. М. Биковець за дорученням Інституту Т. Шевченка в Харкові купив в О.Сластіона у Миргороді його ілюстрації до Шевченкових поезій у складі шевченківської колекції з 67 предметів, серед них – 15 ілюстрацій до поеми «Катерина». «Очевидно, це серія малюнків до нездійсненого видання» [12, с.51] однойменної поеми Т.Шевченка. Ці 15 ілюстрацій були передані до харківської Галереї картин Шевченка у 1933 р., а звідти у 1949 р. – до Державного музею

Т. Г. Шевченка в Києві (нині – Національний музей Тараса Шевченка), де зберігаються дотепер. У 1929-1933 рр. О. Сластіон передав понад 270 експонатів своєї колекції шевченківських матеріалів до ІТШ в Харкові, звідти вони надійшли до Галереї картин Шевченка в Харкові. Нині ця колекція зберігається в НМТШ в Києві; вона поповнювалася у 1977р., 1983р., 1985-1986рр. Зокрема, у 1985 р. надійшов малюнок з колекції Я. І. Богатирьова за власницькою назвою «Сцена в избе», на якому зображена Катерина біля коліски і на другому плані інтер'єру селянської хати – зажурені батьки за столом.

О. Сластіон став одним із перших ілюстраторів поетичних творів Т. Шевченка (після В. Штернберга, М. Башилова, Я. де-Бальмена, Л. Жемчужникова, М. Микешина). Найпершою Опанас Георгійович виконав ілюстрацію до Шевченкової поеми «Невольник» (у 1877р.). За мотивами поеми «Катерина» Т. Шевченка художник створив близько 16-ти графічних малюнків (1884, 1905, 1925 рр., папір, туш, білило, олівець, акварель). Усі вони невеликі за розміром – мають формат книжних ілюстрацій. Ще за багато років перед виданням поеми «Гайдамаки» Т. Шевченка зі своїми ілюстраціями (1883-1885рр.) О. Сластіон присвячував себе ілюструванню «Кобзаря», планував друкувати у «руських журналах» власні ілюстрації до окремих поем Т. Шевченка, «...і коли таких рисунків набереться доволі, тоді, добачивши ще дещо, видати їх окремо» [7, с.107-108]. Першою реалізацією цього задуму художника стала його гравюра «Катерина» на 2 сторінки, надрукована у 1884 р. в петербурзькій «Ниві».

Характерною ознакою Сластіонових ілюстрацій до Шевченкових поем є схильність художника до створення серій із сумлінною, ретельною деталізацією епічного елементу, увагою до етнографічно-побутових подробиць, переданих достовірно. Це дозволяє при текстологічному зіставленні непомилково визначати відповідні до сюжету малюнка поетичні рядки Т. Шевченка. На переважній більшості малюнків О. Сластіона на шевченківську тематику наявні авторські підписи у лівому нижньому куті чорною тушшю, часом це – ініціали «W.C.», де перша літера імені «Опанас» – це давньоруська літера «от», що читається як «О». На звороті малюнка є авторські написи олівцем чи синім чорнилом – відповідні до сюжету малюнка рядки Шевченкових поем, а також олівцеві ескізи.

Прекрасний рисувальник, художник академічного рівня, О. Сластіон продовжив Шевченкові мистецькі шукання в аспекті творчого осмислення світлотіні, мав пристрасть до чорно-білих малюнків із тонкою градацією відтінків невеликої кількості кольорів; часто використовував чорну акварель. Сластіонова романтична концепція показу кращих душевних якостей героїв з народу перебуває в межах академізму і класицизму. Так, духовне світіння головної героїні чи героя передається виділенням за допомогою освітлення та білила («Питається: Люди добрі, / Де шлях в Московщину?») Ілюстрація до поеми Т. Шевченка «Катерина»).

Складається враження, що українське народне життя побачене з позицій творця класичних античних трагедій: героїня, зображена морально досконалішою, кращою, ніж є насправді, вона страждає від неприхильної долі, від несприятливих обставин життя. У класицизмі трагедія належала до «високих» жанрів літератури, бо зображувала героїв ідеальних, вищих за буденні обставини брудного життя і тому постраждалих, комедія належала до «низьких» жанрів, адже висміювала недостойних людей з простонароддя. Т. Шевченкоромантик у поемі «Катерина» перебудував цю класицистичну ієрархію, зробивши дівчину з простолюду стражденною героїнею високої трагічної поеми. О. Сластіон шляхом етнографічно-побутової – реалістичної деталізації підкреслив, що Катерина – українська селянка із пристойної родини середніх статків, показав, як вона поневіряється в далекій дорозі, як добротний святковий одяг вигнанки перетворюється на дрантя, як вона зазнає ганьби старчихи з торбою.

Часто-густо жанрові малюнки О. Сластіона мають кулісну побудову: роль куліси відіграє дерево чи гребінь хвилі на передньому плані. Дія зазвичай розгортається на другому плані, а перший виконує роль уявної сцени між героями та глядачем (Ілюстрації: «Катерина несе воду», «Бере шага, аж труситься», «Шубовість в воду»). Буремна романтична природа становить ніби фольклорний паралелізм до душевного стану і настрою головної героїні. Часом рослинний світ Сластіонових малюнків зазнає класицистичного декоративного «прикрашання», а часом реалістично деталізується з оптичною чіткістю («Прийде до криниці...», Г-1040).

Штриховий рисунок, обриси постатей і предметів художник робить зазвичай пером і чорною тушшю чи простим олівцем, а площини замальовує аквареллю і білилом.

Т. Шевченко, цілком в дусі академічних мистецьких настанов, у листі від 10 лютого 1855 р. до Б. Залеського радив цьому своєму другові, художникові-аматорові за тривалий час добре оволодіти рисунком перед тим, як братися за живопис: «Первое условие живописи рисунок и круглота, второе колорит. Не утвердившись в рисунке, братья за краски – это все равно, что отыскивать ночью дорогу».

О. Сластїон, працюючи в різні роки над ілюстраціями до Шевченкової «Катерини», дбав про те, щоб якнайповніше відтворити сюжет поеми. Замальовки робив з натури, коли відповідна до його авторського задуму траплялася. Дати на своїх малюнках ставив рідко. Адже, за задумом художника, пріоритетним був послідовний розвиток сюжету поеми. Суто Сластїонівська манера забарвлювати народний одяг теплими відтінками коричневого (у плахтах сприймається часом як пурпуровий), світло-жовтого (жіночі юпки, запаски) знаходить пояснення в етнографічних спостереженнях О. Афанасьєва: сукно для юпок, які вдягали поверх сорочки, робили з вовни, а плахти, запаски фарбували у жовтий колір дроком, «який росте усюди на схилах гір» [1, с.58]. Брунатний та чорний з відтінком коричневого кольору у візерунках дівочих сорочок, багатобарвних плахт Сластїонових малюнків витворює ілюзію червоного. У червоний колір заможні українці фарбували одяг кармазином, а звичайні селяни – червцем: личинками комах, які копали у степу від середини червня до середини липня, до Іллі. Збирання і продаж червцю давав працелюбним жінкам і дівчатам «кошти на придбання гарного вбрання на цілий рік» [1, с.58].

До першого розділу поеми «Катерина» О. Сластїон виконав ілюстрацію на цупкому папері пером, чорною тушшю, пензлем, білилом, чорною, жовтою та сірою аквареллю – жанрову сцену, що відповідає рядкам: «Полубила молодого, / В садочок ходила, / Поки себе, свою долю / Там занастила» (НМТШ, Інв.№ Г-1036). Дія розгортається на другому плані в центрі. В нетрі саду через перелаз переступає, скрадаючись, молода схвильована Катерина. Довкола неї – освітлена біла просіка еліптичної форми, обрамлена листям старих дерев. Повновида, чорноброва дівчина у білій сорочці, в намисті,

у темній картатій плахті та світлій запасці. На чорнявому волоссі – легкий головний убір з квітами. Лівою рукою вона тримається за палицю, що стримить з тину, праву руку приклала до серця, босу ліву ногу поставила на лаву під перелазом. Обличчя Катерини звернене на $\frac{3}{4}$ ліворуч – туди, де в заростях під тином стоїть офіцер у чорному мундирі, гостро дивлячись уперед і хитро посміхаючись. Його чорняве волосся коротко стрижене, чорні вуса невеличкі, голова звернена на $\frac{3}{4}$ праворуч у той бік, звідки з'являється Катерина. В опущеній додолу правій руці офіцер тримає фуражку. У верхів'їтї угорі посередині над коханцями – чотири сови.

На першому плані праворуч – пень зрубаного дерева. У правому нижньому куті чорною тушшю – підпис автора і рік виконання малюнка: W.Сластїон 1905р.». (Іл. 1)

О. С. Афанасьєв-Чужбинський у своїх «Нарисах Дніпра» – першій книзі двотомного видання «Поездка в Южную Россию» (1861р.) – наголошує на високій моральності дошлюбних стосунків молоді українського села, що дуже контрастувала з поведінкою кавалеристів, постояльців армії царської Росії: «Не зважаючи на цілковиту свободу молоді у стосунках і на звичай проводити цілі ночі разом хлопцю і дівчині (що вводить в оману багатьох короткозорих спостерігачів звичай), закохана пара майже ніколи не забуває про обов'язок, і якщо доля розлучить цю пару, то хлопець з чистою совістю одружиться з іншою, а його колишня подруга не внесе безчестя у дім свого чоловіка. Малоросіянки, які проводять ночі зі своїми коханими, дозволяють хлопцям невинні пестощі, але якщо парубки виявляють бажання, які ображають цноту, дівчина, не зважаючи інколи на пристрасне кохання, припиняє побачення. Знаю, що багато скептиків, багато знавців народності, котрі вирости і змужніли в столиці, готові усіма способами доводити, що це неможливо і не в природі речей, але я кажу це з твердим переконанням як людина, яка багато років провела у малоросійських селах» [1].

На ілюстрації «Прийде до криниці...» (інв. № Г-1040) зображена Катерина, уже згнєблена і покинута москалем-постояльцем царської армії, уже «ославлена» в рідному селі, але дівчина ще сподівається на повернення коханого. (Іл. 2). Ліворуч на першому плані малюнка – низький дерев'яний зруб криниці, до якого з жолоба стікає вода з

джерела. Вище на схилі лежить коромисло і стоять два дерев'яні відра. Поряд унизу посередині росте куш бур'яну. Якраз у центрі композиції на другому плані стоїть боса Катерина в народному одязі, склавши руки на грудях і благально звівши очі вгору, її обличчя звернене на $\frac{3}{4}$ праворуч en-face, погляд спрямований вгору в бік розлогої гілки верби. Ця вербова гілка у правому верхньому куті якоюсь мірою виконує роль приспущеної театральної завіси у трагедії народного життя. Чорняве волосся дівчини у косі, підв'язане кісником. На шиї Катерини – разки коралового намиста, рукави і поділ її білої сорочки вишиті, стан у клітчастій темно-сірій плахті, спереду – світло-коричнева запаска, прикрашена знизу орнаментом, на лінії поясу дівчина підперезана візерунчастою світло-коричневою крайкою. Ліворуч росте тонке деревце – гілка калини. Катерина стоїть на стежці, по лівий бік від якої росте трава, а по правий – куші і листяні дерева, декоративні крони яких простяглися вглиб від другого плану. За спиною героїні на третьому плані ліворуч простягся тин. У лівому нижньому куті малюнка – авторський підпис: «W.C.». На звороті – авторський напис синім чорнилом: «Прийде до криниці, / Стане собі під калину, / Заспіває Гриця». Вираз обличчя Катерини, її тужний спів домовляють рядки Т.Шевченка: «Виспіває, вимовляє, / Аж калина плаче».

Ілюстрація – ескіз «Сидить батько кінець стола, на руки схилився» (інв.№ Г-2919, папір, олівець, акварель, туш) – відтворює жанрову сцену в сільській хаті, якою починається другий розділ поеми «Катерина». Інтер'єр світлиці О.Сластіон зобразив олівцем. На першому плані долівка. На другому плані ліворуч під стелею висить колиска. Її колише Катерина лівою рукою, стоячи спиною до коліски і обличчям до батьків. Вона винувато і зажурено похилила голову, опустила очі від сорому. Постаць босої Катерини зображена олівцем, чорняве волосся під очіпком і обличчя в профіль промальовано чорною тушшю. У лівому куті на першому плані стоїть стілець. Ця деталь – ніби натяк на приказку: «Сідайте, щоб старости сідали!» Але цьому не збудеться. **Іл. 3.**

У центрі композиції на другому плані розгортається драматична сцена, постаті у якій чітко промальовані тушшю та чорною аквареллю. Посередині на довгій лаві спиною до столу, накритого білою скатертю, сидить, похиливши голову і розвівши руки, матір Катерини зі згорьованим обличчям. Вона у темному очіпку, білій свиті, з-під якої

видно поділ довгої білої сорочки, у личаках. На плечі накинута чорна хустка, перев'язана попід грудьми ззаду. Праворуч на другому плані край столу сидить батько у білій полотняній сорочці та шароварах, підперезаних поясом, у чорних чоботах. Він у зажурі похилив голову на руки, спираючись ліктями об край столу. Під лавою лежить повно гарбузів. Зображене відповідає Шевченковим рядкам: «Сидить батько кінець стола, / На руки схилився, / Не дивиться на світ Божий: / Тяжко зажурився. / Коло його стара мати / Сидить на ослоні, / За сльозами ледве-ледве / Вимовляє доні: / «Що весілля, доню моя? / А де ж твоя пара?». На звороті – два олівцеві начерки, що не були раніше описані шевченкознавцями. Угорі вище середини – Катерина з немовлям на тлі зимового краєвиду іде крізь завірюху. Над ним – напис олівцем рукою автора: «іде розхристана у личаках». Нижче – також горизонтальний начерк прямокутної форми олівцем. Ліворуч – обриси крон дерев, праворуч зображене плесо річки. Над ним угорі ліворуч – авторський напис: «кричать сови...».

Ілюстрація «Нехай тебе Бог прощає / Та добрі люди ...» (інв.№ Г-1034, цупкий папір, туш, білило, акварель, олівець) названа за авторським написом простим олівцем на звороті. Це той виток розвитку сюжету другого розділу поеми «Катерина», коли героїня усвідомила наслідки свого непослуху батькам і переступу народної моралі. Катерина дала серцеві волю, почуття до москаля-колонізатора України – затьмарили їй розум і дівчина не вберегла свою честь. Вона кається і просить пробачення, прощення у батька: «Прости мені, мій батечку, / Що я наробила! / Прости мені, мій голубе, / Мій соколе милий!» На це прохання батько відповідає: «Нехай тебе Бог прощає / Та добрі люде; / Молись Богу та йди собі – / Мені легше буде». **(Іл. 4)**

На першому плані малюнка О.Сластіона – долівка; на другому розгортається драматична сцена у сільській хаті. Ліворуч на лаві за дерев'яним столом, накритим білою скатертю, сидить матір Катерини, зображена зі спини. Вона в темному очіпку, білій сорочці, клітчастій плахті, сірих личаках. Правою рукою жінка спирається на лаву, лікоть лівої руки поклала на стіл, підтримуючи долонею похилу голову. З-під очіпка вибилося пасмо посивілого волосся. Навпроти край столу на протилежній лаві сидить батько Катерини у білих полотняних сорочці, штанах та чорних чоботах. Його обличчя звернене у профіль

ліворуч, брови кошлаті, сиві вуса довгі, чорняве волосся із сивиною, коротко пострижене «в кружок», вкриває маківку. На цій довгій лаві праворуч стоїть дерев'яне відро, намальоване олівцем. Праворуч перед лавою на першому плані на долівці стоїть навколішках Катерина у довгій світлій свиті, підперезаній чорним поясом, притискаючи правою рукою до грудей закутане немовля – чорнявого сина. Її обличчя звернене у профіль ліворуч в бік батька, погляд благально-гнівний, чорне пасмо волосся вибілося з-під очіпка. За плечима в неї торба. На долівці перед нею лежить ціпок. Ліву руку, випростану перед собою, вона благально простягнула в бік батька. Батько відвернув обличчя і зрікається доньки жестом правої руки, зігнутої в лікті, зіпертої на стіл та оберненої долонею від себе. Катерина стає вигнанкою, змушена покинути батьківський дім. Вона вирушає на пошуки звабника-москаля. У дорозі біля броварського лісу зустрічає чумака. (Іл. 5).

У третьому розділі Шевченкової поеми «Катерина» О.Сластіон проілюстрував драматичну сцену зустрічі покритки Катерини з чумаками. У «Кобзарі» про це оповідається: «За Києвом, та за Дніпром, / Попід темним гаєм, / Ідуть шляхом чумаченьки, / Пугача співають. / Іде шляхом молодиця, / Мусить бути, з прощі. / Чого ж смутна, невесела, / Заплакані очі?». За цим видивом, пом'якшеним евфемізмом, буцим паломництвом порядної молодиці до київських святинь, відкривається страшна реальність життя зрадженої і зганьбленої жінки, яка йде світ за очі шукати свого звабника, батька свого сина: «У латаній свитиночці, / На плечах торбина, / В руці ціпок, а на другій / Заснула дитина. / Зострілася з чумаками, / Закрила дитину, / Питається: «Люде добрі, / Де шлях в Московщину?». Два останні рядки, написані олівцем рукою автора на звороті ілюстрації, дали їй назву. На малюнку О.Сластіона (інв.№ Г-1043, папір, акварель, туш, олівець) на першому плані праворуч зображені п'ятеро чумаків: старший у солом'яному брилі та сіряку, характерному для Полтавщини, з батоном – погонич волів, за ним – іще четверо у козацьких шапках зі шликами. Усі чумаки в чорних чоботах. За спинами чумаків – навантажений віз, що рухається у складі валки. Спереду воза видно одного вола і рог другого. На передньому нав'юченому возі сидить чумака (його постать зображена зі спини).

Перед групою чумаків праворуч (якраз у центрі композиції) стоїть обдерта Катерина в очіпку, з-під якого вибілося чорняве волосся, у

свитині та личаках. Вираз її обличчя нещасний. Правою рукою вона спирається на ціпок, лівою рукою пригортає немовля – чорнявого хлопчика – до грудей, кутаючи його тільце подолом своєї одежини. За плечима молодиці – торба. За спиною Катерини праворуч стоять іще троє молодих чумаків: двоє у смушевих шапках, один із козацьким чубом-оселедцем без головного убору. Сцена зустрічі Катерини з чумаками відбувається на лісовій дорозі з високими пухнастими ялинами. У правому нижньому куті ялинове гілля та лист папороті утворюють своєрідну театральну кулісу для розгортання драматичної дії. Жанрова сцена вималювана чорною, білою, світлокоричневою, брунатною, сірою і бежевою барвами. На звороті є ескізний олівецький начерк Катерини і трьох чумаків, серед яких – погонич у брилі.

На малюнку «Бере шага, аж труситься...» названому так за авторським написом синім чорнилом на звороті (інв.№ Г-1351, папір цупкий, картон тонкий, туш, перо) О.Сластіон проілюстрував моторошне перетворення Катерини – хазайської доньки – на старчиху. (Іл. 6). На першому плані – битий шлях попід лісом. На другому плані на тлі лісових нетрів розгортається жанрова сцена з двома учасниками, що стоять на широкому шляху. Ліворуч стоїть чумака у високій смушевій шапці набакир із суконним верхом, з-під якої виглядає чорнявий чуб-оселедець, із довгими козацькими вусами, у білій полотняній сорочці та білих штанах, підперезаних темним поясом, у розкритому наопашки сіряку і темних чоботах. Праву руку він поклав до кишені, лівою (на якій висить батіг погонича волів із китицею на кінці) подає милостиню молодиці. Праворуч стоїть молодиця Катерина, понуривши голову й опустивши від сорому додолу погляд. Лівою рукою, м'яко зігнутою в лікті, вона тримає немовлятко – синочка Івася, сповитого у білу пелюшку й одягненого у темну шапочку; у кулаку вона стискає дорожню палицю (ціпок). Долоню правої руки молодиця простягла по милостиню. Катерина одягнена у білу свитину, що обдерлася по нижньому краю, білу сорочку з мереживним подолом, темну запаску. На ногах – личаки, за плечима – торба. На голові – темний очіпок, з-під якого видно пасмо чорнявого волосся і ліве вухо із сережкою. Обличчя й тулуб чумака звернені на $\frac{3}{4}$ праворуч, обличчя Катерини і її постать обернені ліворуч. Зображуючи Катерину у профіль, О.Сластіон унікає такої

умовності класицистичного академічного мистецтва, як позування центральної, головної героїні твору перед глядачем.

За спинами чумака і Катерини ліворуч росте висока світла ялина, посередині – куш різнотрав'я, за яким – темний вхід у гущавину лісу; на його тлі виразно вимальовується світла постать Катерини. Праворуч – високе і товсте листяне дерево (видно частину стовбура і крони).

У правому нижньому куті – авторський підпис: «W.Сластіон». Зображене відповідає рядкам поеми Т.Шевченка, у яких Катерина розпитує шлях у Московщину, вимушено звертається до чумаків по милостиню, а діставши її, тяжко переживає свою ганьбу: «Бере шага, аж труситься: / Тяжко його брати!.. / Та й навіщо?.. А дитина? / Вона ж його мати!».

У четвертому розділі «Катерини» О.Сластіон проілюстрував кульмінаційну сцену, яка надає Шевченковій поемі звучання глибокої трагедії сучасного йому народного життя. На малюнку «Прийми, Боже, мою душу, а ти – моє тіло» (інв. № Г-1354, папір тонкий, туш), названому за авторським написом О.Сластіона олівцем на звороті, відтворено трагічну сцену самогубства зганьбленої і покинутої Катерини взимку. Ілюстрація чорно-біла. На першому плані перед Катериною тече бурхлива річка, за нею – високий крижаний берег, вдалині на третьому плані – кучугури снігу і похмуре небо. На другому плані – Катерина із розпущеним волоссям, заплющеними очима, у розхристаному одязі (сорочці з мережаним подолом, запасці, що з'їхала на правий бік), боса кидається у широкий проруб, що на передньому плані. Постать нещасної дівчини розташована по діагоналі: обхопивши у розпачі руками голову, вона стрибає з крутого берега і падає у збурену воду, в холодні хвилі. У правому нижньому куті – авторський підпис «W.C.» чорною тушшю.

На звороті є малорозбірливий Сластіоновий олівцевий начерк: інтер'єр селянської хати з ескізно наміченою нижньою частиною людської постаті у фартусі з рогацем.

Кульмінаційну сцену поеми «Катерина» – самогубство головної героїні – О. Сластіон змалював аж тричі, осмислюючи її протягом тривалих років. На малюнку «Прийми, Боже, мою душу, а ти – моє тіло!» (Іл. 7.) (назва подається за написом синім чорнилом на звороті, інвентарний № Г-1044) тушшю, пером, білилом, аквареллю боса

Катерина стоїть на снігу перед прорубом, благально звівши очі до неба і схрестивши руки на грудях, та й молиться. Її постать якраз у центрі композиції. Одягнена у білу сорочку, край подолу якої видно знизу, у клітчасту хрестату плахту, запаску світло-коричневого кольору з орнаментом знизу, підперезана тонкою візерунчастою крайкою. На шиї – разки коралового намиста, у вухах – сережки. Голову молитовно підвела вгору, обличчя повернула на $\frac{1}{4}$ ліворуч. Довге чорняве волосся занапащеної дівчини розпущене й розвівається нижче пояса. Перед нею – темна річкова вода, за нею – засніжене поле. Далі на третьому плані – ліс (верхів їв дерев не видно). Цей прийом обтинання простору, переведення його у двоплановий (небо не зображене), майже у площину, передає безвихідь Катерини. У правому нижньому куті чорною тушшю – авторський напис і рік виконання: «W.Сласт. 1925 р.».

На іще одній Сластіоновій ілюстрації «Катерина». «Прийми, Боже, мою душу» (названий за олівцевими написами на звороті) на цупкому папері, інв. № Г-1045 Катерина стоїть на першому плані боса на снігу серед лісу перед ополонкою, молитовно склавши долоні вгорі перед собою та звівши очі й голову догори. (Іл. 8.) Рукави її білої сорочки заковчені, плахта і запаска розвіваються від вітру. Постать і голова звернені на $\frac{1}{4}$ ліворуч. За нею – засніжене поле, далі на другому і третьому планах – ліс із могутніми стовбурами дерев, що на них залишили свій слід буревії. У правому нижньому куті на першому плані – велика кучугура снігу.

Зображення відповідає словам і обставинам трагічної загибелі Катерини з однойменної поеми Т.Шевченка: «Та в яр... біжить... Серед ставу / Мовчки опинилась. / «Прийми, Боже, мою душу, / А ти – моє тіло!» / Шубовість в воду!.. Попід льодом / Геть загуркотіло». У Т.Шевченка далі йде моралізаторський авторський висновок: «Чорнобрива Катерина / Найшла, що шукала. / Дунув вітер понад ставом – / І сліду не стало». Катерина занапастила свою дівочу честь. Адже її непорядний обранець – офіцер царської армії, життя його минає у завойовницьких походах, а постій військовий в українському селі для нього тимчасове явище.

Глибше світогляд і стиль життя служилих дворян царського війська дає збагнути повість О.Пушкіна «Капитанская дочка». Головне питання честі дворянина – захищати існуючий самодержавний лад і

військові інтереси свого царя, придушувати народні рухи (на зразок Пугачевщини). За вірну службу дворян винагороджували землями і маєтками.

У повісті «Наймичка» Т.Шевченко показав зіткнення морального звичаєвого укладу життя українського села з непорядністю постояльців царського війська, для яких щира любов дівчини – це подорожня пригода. Автор прозової «Наймички» цитує свою поему «Катерина».

П'ятий розділ Шевченкової поеми є вже епілогом-розв'язкою, у ньому Івась, позашлюбний син Катерини стає поводитирем старого сліпця – кобзаря: «Ішов кобзар до Києва / Та сів спочивати; / Торбинками обвішаний / Його повожатий, / Мале дитя, коло його / На сонці куняє, / А тим часом старий кобзар / Ісуса співає».

Поему «Катерина» Т.Шевченко присвятив поету В.Жуковському «Василию Андреевичу Жуковскому на память 22 апреля 1838 года». Це день викупу Т.Шевченка з кріпацтва (визначна подія сталася 180 років тому). Посвята В.Жуковському – єдина, якої Т.Шевченко не зняв з видання своїх творів упродовж життя. Першодрук поеми «Катерина» здійснений у «Кобзарі» 1840р.

О.Сластіон понад 50 років свого життя (1875-1928) працював над створенням галереї портретів українських кобзарів. Майже всі вони виконані з натури або за попередніми натурними зарисовками [6, с.7]. Більшість цих портретів створена у 1900-х рр. «Саме у цей час художник побував у багатьох селах і містах України – на Чернігівщині, Полтавщині, Харківщині та Київщині» [6, с.7]. Портрети українських кобзарів О.Сластіона вирізняються характерністю типажів: чи це 90-річний Самійло Яшний – кобзар «Пан-Отець» з Миргороду, виконавець дум «Три брати Азовські», «Удова і три сини», «Дівка-бранка», чи решетилівський кобзар Микола Дубина – виконавець дум і пісень «Кошовий», «Про піхотинця», «Про удова».

Передаючи зовнішність і характери портретованих кобзарів, О.Сластіон застосовував поєднання різних технік: «туш, перо, чорна акварель, білило, олівець» [6, с.5]. Важливо, що на цих портретах художник робив авторські написи із зазначенням виконавського репертуару кожного кобзаря. На портретах роботи О.Сластіона поряд зі сліпим кобзарем зазвичай зображений хлопчик-поводир або дівчинка-

поводирка (обов'язки поводитирок дозволялося виконувати дівчаткам-сиротам до 14-річного віку).

Отже, ілюстрування поезій Кобзаря із достовірним відтворенням етнографічних подробиць – одна з важливих форм досягнення літературної спадщини Т.Шевченка з метою зробити її зрозумілішою нащадкам.

Список використаних джерел:

1. Афанасьєв-Чужбинський О.С. Нариси Дніпра / О.С.Афанасьєв-Чужбинський. – Львів: «Апріорі», 2016. – 544с. – С.51-89.
2. Митці України. Енциклопедичний довідник. – К., 1992. – 848с. – С.535.
3. Орлова Н. До історії надходження шевченкіани Сластіона до музею Тараса Шевченка [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://museumshevchenko.org.ua/element.php?id=167>.
4. Скляренко Г. Сластіон Опанас Георгійович / Г.Скляренко // Шевченківська енциклопедія: У 6 т. – К., 2015. – Т.5. – 1038 с. – С.809-811.
5. Сластіон Опанас Георгійович // Шевченківський словник: У 2 т. – К., 1978. – т.2. – 410 с. – С.217.
6. Турченко Ю. Портрети українських кобзарів О.Сластіона / Ю.Турченко // Альбом. – К., 1961. – 62с. – С.5-7.
7. Ханко В.М. Відзначення ювілею О.Г.Сластіона / В.М.Ханко // Народна творчість та етнографія. – 1981. – №3. – С.106-109.
8. Ханко В.М. Шевченкіана художника і мистецтвознавця О.Г.Сластіона / В.М.Ханко // Народна творчість та етнографія. – 1988. – №2. – С.32-41.
9. Ханко В.М. Графічна спадщина Опанаса Сластіона / В.М.Ханко // Образотворче мистецтво. – 1993. – №1. – С.18-21.
10. Ханко В.М. Вшановуючи Опанаса Сластіона / В.М.Ханко // Образотворче мистецтво. – 2006. – №1. – С.81-83.
11. Художники України. Енциклопедичний довідник. – Випуск 1. – К., 2006. – 640 с. – С.510-511.
12. Яцюк В. Невідомі сторінки спадщини Опанаса Сластіона / В.Яцюк // Народна творчість та етнографія. – 1995. – №4-6. – С.44-51.

Іл. 1. О.Сластіон. Полюбила молодого

Іл. 2. О.Сластіон. «Прийде до криниці.»

Іл. 3. О.Сластіон. «Сидить батько кінець стола, на руки схилився...»

Іл. 4. О.Сластіон. «Нехай тебе Бог прощає / Та добрії люди ...»

Іл. 5. О.Сластіон. Питається: «Люде добрі, / Де шлях в Московщину?»

Іл. 6. О.Сластіон. «Бере шага, аж труситься...»

Іл. 7. О.Сластіон. «Прийми, Боже, мою душу, а ти – моє тіло»

Іл. 8,9. О.Сластіон. «Прийми, Боже, мою душу, а ти – моє тіло»